

Metsäsuomalaisten pitkä matka Savosta Delawaren
av Juha Pentikäinen

Keski-Skandinavian metsäsuomalaiset: Keski-Ruotsin ja -Norjan rajaseudut ovat synkkää havumetsää, jota korkeat mäet ja syvät laaksot elävöittävät; Luonto on siellä kuin suurempaan mittakaavaan siirrettyä itäsuomalaista vaaramaisemaa Savosta tai Pohjois-Karjalasta.

1500-luvun jälkipuoliskolta alkaen näiden seutujen asutus oli monen vuosisadan ajan leimallisesti suomalaista - tästä nimitys suomalaismetsä, Finnskogen, jota asuivat metsäsuomalaiset, skogsfinnarna. Immigraatio tälle valtakunnan syrjäseudulle on itse asiassa ollut osa suurempaa, jo kauan jatkunutta muuttoliikettä Suomesta Ruotsiin. Keskiajalla Ahvenanmeren ylittäneet siirtolaiset jäivät useimmiten Uplantiin, Tukholmaan ympäristöineen ja Keski-Ruotsin järviolueille.

Muuttoliike Ruotsin valtakunnan läntisiin rajametsiin on ollut vanhan elintasosiirtolaisuuden suhteellisen myöhäinen, joskin massiivinen vaihe. Koska suomalaisasutus siellä muodostui hyvin yhtenäiseksi ja kulttuurisesti itseriittoiseksi, syntyi varsin ainutlaatuinen, kieleltään ja kulttuuriltaan omaleimainen alue. Muualla Etelä- ja Keski-Ruotsissa ja -Norjassa suomalaisasutus on assimiloitunut skandinaaviseen ympäristöön nopeammin.

Syyt suomalaisten immigraatioon olivat kahtalaiset. Yhtäältä siihen johti muuttajien luonnonresursseja riistävä elintapa, toisaalta kruunun aktiivinen politiikka. Kaskettavaksi sopivat autiomaat vähenivät Sisä-Suomessa, jonne savolainen kaskikolonisaatio eteni vauhdilla. Vaikka polttamalla kaskettu metsä kasvoi, sitä saattoi nauttia vasta kolmas sukupolvi 60-80 vuoden kuluttua. Muuttoliikettä saivat lisäksi aikaan 1500-luvun loppupuolen ja 1600-luvun alkupuolen levottomat ajat kapinoineen (esim. Nuijasota 1596-97), samoin kuin rajakahakat Venäjän-Ruotsin muutosten alaisilla itärajoilla ynnä katovuodet.

Toisaalta kysymys oli Ruotsin kruunun suurvaltopolitiikasta. Hallituksen kehotukset siirtyä kaskeamaan valtakunnan länsiosan erämaihin houkuttelivat siirtolaisuuteen. Koko 1500-luvun loppupuolen kruunun päiväjärjestyksessä oli perifeeristen erämaiden saaminen asutetuiksi ja väestön veroa maksaviksi Ruotsin alamaisiksi. Syyt olivat myös puolustukselliset. Paitsi tuolloin Tanskaan kuuluneen Norjan vastaiset erämaat, myös esim. Kainuun omistus pyrittiin varmistamaan. Tämän kolonisaation edistämisen pani alulle Kustaa Vaasa (1496-1560, kuninkaana vuodesta 1523), mutta erityisesti hänen poikansa Kaarle (1550-1611).

Kaarle-herttua, jonka herttuakuntaan Vermlanti kuului - halusi edistää seudun tuottavuutta värväämällä sinne itäsuomalaisia kaskiviljelijöitä. Kaskisuomalaiset voivat Keski-Skandinavian vapaissa metsissä alkuun hyvin. Pellonraivausoikeus jäi käytännössä paperille, sillä suomalaiset asettuivat vanhaan tapaansa mäkien hallalta suojaisille lakimaille, ja nämä taas olivat aivan liian kivisiä pellonraivaukseen. Katovuosina vain vaaroilla kaskeavat suomalaiset saivat sadon, jolloin alavien maitten hallan panemat ruotsalaiset joutuivat ostamaan viljansa näiltä. Suotuisat sanomat kiihdyttivät siirtolaisuutta, joka jatkui edelleen Kustaa II Aadolfin hallitusaikana (1611-1632) ja vielä jossain määrin sen jälkeenkin. Miltei yhteiskunnan ulkopuolella asuvat, ilmeisen hyvin menestyvät suomalaiset herättivät skandinaaveissa kateutta ja heistä valitettiin hallitukselle. Ruotsin puolella valitukset johtivat vuodesta 1636 vainoon, joka aluksi tosin kohdistui vain "irtolaisiin". Kontrollin ulkopuolella olevat, kaskeavat suomalaiset haluttiin saada muuttamaan kaupunkeihin.

Hallituksen 1636 antamasta julistuksesta käy ilmi, että aiempi asutuspolitiikka oli tyystin unohdettu ja että suomalaisten vain "sotamieheksi oton pelosta" kuviteltiin muuttavan Skandinavian erämaihin. Samalla kaskeaminen kerta kaikkiaan kiellettiin. Määräyksiä kovennettiin tulevina vuosina, ja 1640

annettiin jo määräys polttaa suomalaisten riihet ja rakennukset ja jopa takavarikoida tai polttaa heidän viljansa.

Tässä vaiheessa paljon metsäsuomalaisia pakkosiirrettiin myös Uuteen Ruotsiin, Nova Sveciaan, Ruotsin Kristina-kuningattaren aikana 1638 perustettuun Amerikan-siirtokuntaan. Jonkin verran emigraatiota tapahtui myös vapaaehtoisesti.

Paitsi siirtolaisuudella uutta politiikkaa perusteltiin myös kielellisillä seikoilla. Esim. Fryksdalin käräjillä 1646 julistettiin:

Jokainen suomalainen, joka ei tahdo oppia ruotsia, käydä kirkossa, käräjillä ja kokouksissa ja kaikin tavoin olla esivallalle kuuliainen ja tottelevainen pappisviranomaisille sekä hurskas ja lempeä ruotsalaisille, samaten kuin maan ja valtakunnan muut asukkaat, sen koti on poltettava, talonkirja tehtävä mitättömäksi ja on hän jokaisen ruotsalaisen edessä henkipatto.

1600-luvulla, pian suomalaisten saapumisen jälkeen, metsiin alkoi muodostua kaivosteollisuutta (ruukkeja) ja sen alihankkijoina puuhiiltä tuottavia miiluja. Alkuun myös metsäsuomalaiset saivat merkittävää tuloa sysihiilien myymisestä tehtaille. Vuosisadan puolivälistä alkaen Ruotsin valtion politiikka alkoi täysin myötäillä kaivostehtaitten etuja. Vuorikaivokset luovutettiin yksityisille omistajille, "patruunoille", joilla myöhemmin "lahjoitettiin" ympäröivät kruununmaat taloineen. Tämä ei merkinnyt talojen omistusoikeuden siirtymistä, vaan läänitystä: oikeutta kantaa itselleen valtion verosaatavat. Kaskeamiskielto oli alkuun käytännössä ollut vähämerkityksinen, mutta nyt se tuli suoraan ruukkien intresseihin ja sitä alettiin mustasukkaisesti valvoa. Läänitysherrat pyrkivät kaikin tavoin hankkimaan itselleen vielä taloihin liittyvät raivausoikeudetkin - mikä oikeus ei kuulunut läänitykseen. Kun kaskeaminen siis oli kielletty, asukkaat joutuivat täysin näitten armoille. Samalla alkuun edullinen sysihiilien myynti tehtaille tuli kannattamattomaksi, kun patruunat määräisivät keille hiiliä sai myydä ja samalla hinnan. Näissä oloissa raskaitten verojen maksaminen vei suomalaiset jo 1700-luvulla kurjuuteen, joka merkitsi lähes alituista, vuosikymmenestä toiseen jatkunutta nälkää. Velkaantuminen ruukeille johti vähintään käytännössä torppariuteen. Lisäksi ruukit kärkkyivät verotilallisten talot virallisestikin omikseen. 1700-luvun lopulle tultaessa suomalaiset ja näiden kiusallinen olemassaolo olivat jo unohtuneet ja heistä lakattiin virallisesti enää mainitsemasta.

(Tanska-)Norjan puolella, jossa alue sijaitti huomattavasti lähempänä valtakunnan keskustaa kuin Ruotsissa, suomalaiset ajautuivat taloudellisesti jopa vielä ahtaammalle, tosin vasta hieman myöhemmin kuin Ruotsin puolella. Tämä tapahtui, kun suurten uittoreittien varrella oleva puutavara nousi arvoonsa ja suomalaisten entiset kaskimaat joutuivat pääkaupungin Kristianian (sitemmin Oslon) mahtavien kauppahuoneitten haltuun varsinkin 1750-60 -luvuilla. Metsän suojelemisen nimissä kaikkinaisen pellowraivaus ja pieninkin puun ottaminen metsästä kerta kaikkiaan kiellettiin. Samanaikaisesti suomalaiset velkaantuivat Christianian kauppiaille ja joutuivat antamaan talonkirjansa velkojen pantiksi. 1800-luvulle tultaessa monet suomalaiset olivat joutuneet Akerin ja Rosenkrantzin kauppahuoneitten torppareiksi joko virallisesti tai ainakin käytännössä; onpa esimerkkejä jopa talonkirjojen varastamisesta.

Carl Axel Gottlund suomalaismetsiin 1817 ja 1821-23. Gottlundin saapuessa tilanne oli epäselvä: mahtava Ankerin imperiumi oli itse velkaantunut ja meni 1819 lopulta konkurssiin suuren tulipalon hävittäessä sen puuvaraston. Konkurssipesää valoi virallinen stiftekommisjon ja kukaan ei tiennyt, miten suomalaistorppien tulis omaisuusjärjestelyissä käymään. Komissio tarjosi suomalaisille mahdollisuutta lunastaa torpat omiksi, mutta vaadittu hinta oli useimmille aivan liian korkea.

Gottlund teki I kenttämatkansa metsäsuomalaisten pariin 1817, II vuosina 1821-1822. Marraskuussa 1821 Norjan puolella suomalaismetsiä kokoontui talonpoikia Rävthultin kylään ja 42 taloutta antoi Gottlundille valtakirjan ajaa metsäsuomalaisten asiaa parhaaksi katsomallaan tavalla. Öijerin rannalla asuvan Paavo Räisäisen taloon perustettiin kirjakauppa, tilattiin yhteisesti Turun Wiikko-Sanomat. Syysillan lopuksi Gottlund soudatti itsensä Rögdenin yli, valitsi siihen metsäsuomalaisten kirkon paikan ja risti sen kiveen hakkaamalla syntymäpäitjensä mukaan: Juvanniemi 18 26/11 21.

Gottlundin kenttämatkasta tuli suomalaisen isänmaallis-kansallisen projektin ja todellisen kansanliikkeen alku. Mukanaan 600 metsäsuomalaisen perhekunnan valtakirjat Gottlund lähti ajamaan noin 8000 läntisten metsien suomalaisten asiaa Ruotsin säätyvaltiopäiville. Kaikki säädyt hyväksyivät 2. elokuuta 1823 aloitteen "täydellisen uskonnonopetuksen ja sielunhoidon järjestämiseksi sallimalla suomalaisille omat seurakunnat, hankkimalla heille suomentaitoisia pappeja, rakentamalla kappeleita tai millä muulla tavalla tahansa". Siinä itsenäisyysjulistus, jota juhlistetaan yhä metsäsuomalaispäivillä - mukana välistä Norjan kuningasperhe ja Suomen suurlähettiläskin.

Projektiin kuului myös sarkatakkeihin, virsuihin ja tuohikontteihin sonnustautunut lähetystö, joka saapui ajamaan yhteistä asiaansa siinä määrin ponnekkaasti, että sen keulamies Gottlund sai kuninkaan nimissä karkotusmääräyksen 2.5.1823 häipyä 24 tunnin kuluessa Tukholmasta. Lopputulos oli Gottlundin työntäminen sivuraiteelle ja luvatus tarkastuskomitean asettaminen maaherra af Wingardin johdolla. Nyskogan 2 kirkkoa rakennettiin ja suomenkieltä puhuvia pappeja saapui, mutta voimaan jäi suomalaisille annettu velvoite opetella ruotsin kieli. Gottlund jatkoi yksityisesti toimia mm. suomalaisen kirjallisuuden levittämiseksi ja metsäsuomalaisten Räisäsen poikien tukemiseksi opintielle. Kun hän itse muutti Suomeen 1834, professorinviran haut ynnä muut epäonnistuneet hankkeet kariutuivat ja katkeroittivat vanhuksen mielen niin, että 1820-luvun päiväkirjojenkin julkaisu jäi muiden huoleksi.

Kuinka paljon suomalaisia vielä oli 1820-luvulla, tai kuinka moni tuolloin vielä osasi puhua suomea? 1823 Gottlund ja hänen paikallinen avustajansa Räisäinen arvioivat koko läntisten suomalaismetsien suomea puhuvan väestön määrän 10 000 - 14 000:ksi. Sekä Kettunen että Salminen pitävät arviota jokseenkin luotettavana. Hieman myöhemmin Gottlund aikanaan julkaisematta jääneeseen Otavan III osaan tekemässään käsikirjoituksessa arvioi määrän olevan n. 50 000, mistä määrästä noin puolet olisi ollut suomenkielentaitoisia. Tarkiaisen mukaan tämä suurempi arvio on "yläkanttiin osuva arvaus"; hän toteaa suomentaitoisten määrän tarkan arvioinnin mahdottomaksi tehtäväksi, mutta määrä Ruotsin läntisissä rajametsissä joka tapauksessa olisi ollut vielä "tuhansia".

Gottlund löydettiin uudestaan vasta vuosisadan kuluttua. Sitä ennen myös Finnskogen jäi unhoon, kunnes seuraavan vuosisadan tutkimusalojensa kaksi suurta toisinajattelijaa Lauri Kettunen ja Väinö Salminen kuulivat Kaisa Vilhaisen runoja ja loitsuja ja tapasivat vanhaa "savvoo huastavia" Oinosia ja muita. Juhoilan talosta tuli keskus, josta tehtiin tutkimusretkiä suomen puhujien luo Vermlannin savupirtteihin ja Norjan kyliin. Neuvosto-Virosta Ruotsiin paenneiden Julius Mägisten, Gustav Ränkin ja Ilmar Talven seuraan liittyi 1940-luvulla Lundin suomen kielen lehtori Pertti Virtaranta. Itse liityin tähän rinkiin 1985 ja saatoin vielä puhutella suomeksi toista kymmentä metsäsuomalaista ja kuulla mm. Vilho Henriksenin kertovan suomeksi vähän tuhmia juttuja ruotsalaisista naapureistaan. Tyypillistä oli laulaa muutama eroottinen laulu suomeksi etenkin silloin kun sen kohteena oli joku norjalainen tai ruotsalainen pappi tai naapuri. Vaikka ruotsiksi tai norjaksi taiottiin, menot sanottiin suomalaisilta tai lappalaisilta opituiksi. Toki vain suomeksi saunottiin, ihan alasti, vaikka "Ruotsin papit perkeleet sen synniksi saarnasivat" ja löylyä olen kuullut vielä 2007 tervehdittävän suomeksi suomalaisen saunan - yhden viimeisistä - kynnykseltä.